

O PERSONALITATE DISTINCTĂ A LINGVISTICII ROMÂNEȘTI

de

Vasile D. ȚĂRA

Dăruit cu harul cercetătorilor capabili să ajungă în taințele nepătrunse ale înțeleșurilor și ale expresivității limbajului artistic, lingvistul și profesorul Gheorghe I. Tohăneanu impresionează prin subtilitatea interpretării limbajului poetic, prin originalitatea ideilor și prin frumusețea unică a discursului.

Cei care l-au cunoscut la începutul carierei universitare, în anul 1949, au văzut în asistentul de atunci „un clasicist cercetat adesea de zeii literaturii românești”¹, fascinant „prin erudiția sa (ieșită mult din comun), prin claritatea expunerii și prin calitățile didactice rar întâlnite”². În timpul care a urmat (aproape șase decenii), profesorul G. I. Tohăneanu a rămas același stăpân distinct al cuvântului rostit și scris, opera sa impresionând deopotrivă prin frumusețea și ineditul comunicării, ca și prin bogăția și noutatea ideilor.

Dacă în lumea științifică și culturală Domnia Sa este o personalitate bine-cunoscută și apreciată, pentru comunitatea academică timișoreană și mai ales pentru Universitatea de Vest din Timișoara are valoare emblematică. Din 1956, când s-a întemeiat Facultatea de Filologie la această universitate, destinul și viața profesorului s-au contopit cu rosturile și cu evoluția instituției pe care a slijit-o cu exemplară dăruire. Alături de profesorii Gheorghe Ivănescu, Eugen Todoran și Ștefan Munteanu, a pus temelurile filologiei timișorene și a deschis făgaș durabil culturii umaniste într-un oraș dominat până atunci de interesul pentru tehnică și pentru științele exacte.

¹ Al. Niculescu, *G. I. Tohăneanu „dincolo de cuvinte”*, în vol. *G. I. Tohăneanu 70*, Timișoara, Editura Amfora, 1995, p. 363.

² Th. Hristea, *Personalitatea profesorului G. I. Tohăneanu*, în vol. *cit.*, p. 247.

Dascălul eminent, admirat de zeci de generații de studenți, dintre care mulți i-au devenit discipoli fideli, este dublat de savantul autentic, atât de rar în vremea noastră, când specializările sunt tot mai înguste.

Opera științifică și culturală a profesorului G. I. Tohăneanu este impresionantă nu numai prin amploare: 17 cărți și peste 600 de studii și articole publicate în reviste de specialitate, la care se adaugă participarea la sute de emisiuni radio și TV pe teme lingvistice și culturale. Ea se impune mai ales prin amploarea și profunzimea investigației, prin originalitatea metodei de cercetare a structurii și semnificației comunicării poetice și, implicit, prin contribuțiile aduse la dezvoltarea stilisticii și a lexicologiei românești.

Deși născut la gurile Dunării și așezat de-o viață în Câmpia Banatului, Profesorul a iubit întotdeauna semeția munților, a năzuit spre crestele Carpaților Meridionali dinspre Ardeal și Țara Bârsei, locuri pe care le-a străbătut mereu, așa cum la masa de lucru s-a oprit numai asupra piscurilor literaturii române și antice: Ion Budai-Deleanu, Mihai Eminescu, Ion Creangă, I. L. Caragiale, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga și Nicolae Labiș, Macrobius și Vergiliu. Studiile sale consacrate limbajului artistic din operele scriitorilor români pomeniți mai sus ne dau măsura întreagă a savantului împătimit de sensurile adânci ale cuvintelor, *iscodite*, cum îi plăcea să spună, în istoria devenirii lor de la naștere, în îndepărtatele vremi antice, până în zilele noastre, cu toate conexiunile semantice și prefacerile formale dobândite de la mii de generații de vorbitori anonimi. Tot aici întrevădem existența poetului refulat care a fost profesorul G. I. Tohăneanu, convins de adevărul zicerii lui Blaga, după care „limba este întâiul mare poem al lumii”. Poetul Tohăneanu este însă deplin „deconspirat” de inspiratele traduceri din opera lui Vergiliu: *Eneida* (Timișoara, ANTIB, 1994, 652 p.) și *Bucolice. Georgice* (Timișoara, Editura Amarcord, 1999, 292 p.).

Nu este nici locul, nici timpul să facem aici o analiză ori măcar o succintă prezentare a vastei și originalei opere științifice a profesorului G. I. Tohăneanu. Cărțile și studiile sale sunt foarte bine cunoscute, citite și citate în lumea filologică românească, de aceea vom sublinia doar câteva dintre elementele definitorii ale contribuției și concepției sale lingvistice, care îl așază într-o poziție bine individualizată în lingvistica românească. Vom apela, în acest scop, și la mărturiile unor personalități ale lingvisticii și culturii noastre, referitoare la cărțile și la contribuția profesorului G. I. Tohăneanu la cercetarea lexicului și a limbajului artistic românesc.

Mai întâi însă vom reproduce mărturisirea autorului însuși despre *cuvânt* și despre opera pe care a creat-o prin și din cuvinte, întrucât ni se pare extrem de convingătoare, de limpede și de pilduitoare. În opinia sa, „omul înflorește și se împodobește în și prin *cuvânt*. El – *cuvântul* –

desferecă puterile gândului și ale simțirii. El mijlocește alcătuirile aceluși liman al sufletului care se cheamă *Poezie*. Ființa umană se bucură de alaiul *cuvintelor*, înconjurându-le cu o neistovită uimire și simțind – în ele – unul din cele mai nobile privilegii ale sale”³. Iar în altă parte, ține să precizeze: „Neconținuta «stare de veghe alături de cuvânt»-ul românesc înseamnă pentru mine o deprindere veche, o a doua natură. Răzbind rigorile «cojii», despici firea intimă a vorbelor limbii române până la «miezul» lor, pe care îl știu pufos și dulce. Mă ajută – în această întreprindere anevoioasă – cunoașterea latinei, fără de care dobândirea perspectivei istorice verticale – singura valabilă pentru investigarea științifică a românei – este imposibilă. Tot dinspre «sevele clasicității» îmi vine și acea «pedagogică prudentă, refuz al modei și al aventurii», de care vorbește atât de pătrunzător Șerban Foartă. Limba română și «creșterea» ei constituie, în ochii mei, o problemă de interes național, așa încât nu-mi pot îngădui să o tratez într-un limbaj criptic-formularistic, cu o terminologie bombastică și snoabă. Nu uit, totodată, că «módele» au o singură (dar...fatală) slăbiciune: mor tinere”⁴. Găsim aici, formulată în termeni care sfidează rigoarea semantică a terminologiei științifice, dar care nuanțează și potențează semnificativ înțelesul comunicării, un fel de „ars linguistica” personală, pe care o învederează tot ceea ce a scris și a rostit Profesorul despre poezie, despre limbajul artistic și despre limba română în ansamblu.

Se știe că există două tipuri de stilistică: una lingvistică, întemeiată de Ch. Bally, și alta literară sau estetică, inițiată de Karl Vossler și practică, între alții, de Leo Spitzer și Roland Barthes. Cele două direcții de cercetare a limbajului artistic s-au manifestat și în stilistica românească, probabil nu la fel de tranșant diferențiate ca în stilistica europeană. Distingem totuși o direcție preponderent lingvistică, reprezentată de Iorgu Iordan și de alți lingviști, precum Gheorghe Ivănescu, Ștefan Munteanu, Dumitru Irimia, Ileana Oancea, Mihaela Mancaș etc., și alta preponderent literară, reprezentată de Tudor Vianu, D. Caracostea ș. a.

Prin metoda de lucru și mai cu seamă prin rezultatele cercetărilor, profesorul G. I. Tohăneanu se situează între cele două categorii de stilisticieni. Înzestrat cu o impresionantă capacitate de înțelegere a cuvintelor așezate în context poetic, Domnia Sa a practicat o stilistică de tip impresionist, slujită însă de o vastă cunoaștere a limbilor română și latină. De aceea, profesorul G. I. Tohăneanu se individualizează evident în raport cu ceilalți cercetători ai limbajului artistic românesc.

În acest sens, Al. Niculescu afirmă că „G. I. Tohăneanu se aventurează în domeniile stilisticii poetice, ale versificației, ale descoperirii

³ G. I. Tohăneanu, Teodor Bulza, *O seamă de cuvinte românești*, [Timișoara], Ed. Facla, 1976, p. 44.

⁴ *Interviu cu G. I. Tohăneanu*, consemnat de G. Dinu, în „Orizont”, 1987, nr. 29, p. 3.

rezonanțelor semantice ale cuvântului în vers, valorificând, în termeni moderni, ceea ce filologia clasică îl învățase, cu mulți ani în urmă, în Universitatea din București [...] Poezia, limbajul și regulile ei sistematice, dar mai ales limba română din care se construia poezia au fost domeniile predilecte de cercetare ale profesorului de latină, G. I. Tohăneanu”⁵. Metoda sa de cercetare, prin care examinează până la detaliu legăturile „limbii române (comune, regionale, arhaice, popular-vorbite, argotice) cu limbajul prelucrat al poeziei [...], face să profite nu numai estetica poeziei, ci și estetica limbajului”⁶. Întotdeauna însă, cercetările sale se întemeiază pe cărțile de referință fundamentale: tratatele și dicționarele explicative și etimologice ale limbii române. De aceea, conchide Al. Niculescu, „Nu se poate face istoria poeziei românești, istoria limbii române, fără a citi cu luare-aminte studiile lui G. I. Tohăneanu”⁷. La rândul său, Theodor Hristea consideră că profesorul G. I. Tohăneanu este „un profund cunoscător al vocabularului românesc” și că „excelează mai ales ca stilistician de o rară finețe, profunzime și originalitate”, fiind, după opinia sa, „cel mai subtil stilistician român în momentul de față”⁸.

Obiectul de studiu predilect al Profesorului a fost, întotdeauna, limbajul artistic al poetului „nepereche” al literaturii române. Cele trei cărți: *Studii de stilistică eminesciană* (București, Editura Științifică, 1965, 189 p.), *Expresia artistică eminesciană* (Timișoara, Editura Facla, 1975, 259 p.) și *Eminesciune (Eminescu și limba română)* (Timișoara, Editura Facla, 1989, 316 p.), la care se adaugă zeci de studii risipite în revistele de specialitate, i-au adus notorietatea în domeniul eminescologiei, așezându-l între cei mai avizați și mai originali cecetători ai operei poetului național. Referindu-se la volumul apărut în 1989, Mircea Mihăieș afirmă: „Istorică și, totodată, prospectivă, analiza profesorului Tohăneanu îmbină metodele și criteriile criticii stilistice cu cele ale analizei comparatiste, într-o sinteză deosebit de originală [...]. G. I. Tohăneanu rămâne credincios unei idei, unei convingeri: aceea a unicității creației eminesciene. Pornind de aici, vasta sa cultură, cunoașterea în amănunțime a evoluției literaturii și a ideilor literare nu sunt decât argumente în favoarea unui demers exegetic exemplar. Dacă adăugăm tuturor acestor atuuri de natură obiectivă și unul de natură inefabilă – talentul real, scriitoricesc al lui G. I. Tohăneanu – vom înțelege mai bine de ce azi el se află între cei mai buni eminescologi”⁹.

⁵ Al. Niculescu, *lucr. cit.*, p. 364-365.

⁶ *Ibidem*, p. 366.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Th. Hristea, *lucr. cit.*, p. 249.

⁹ Vezi „Orizont”, 1989, nr. 13, p. 9.

Aspectele esențiale ale artei „neîntrecutului humuleștean”: oralitatea, narațiunea, dialogul, descrierea, portretul, sinonimia, limbajul aluziv și mijloacele stilistice ale participării sunt analizate, dintr-o perspectivă inedită și cu o surprinzătoare pătrundere a semnificațiilor, în *Stilul artistic al lui Ion Creangă* (București, Editura Științifică, 1969, 235 p.; ediția a II-a, Timișoara, Editura Anthropos, 2001, 1994). Despre acest volum, care se rânduiește între cele mai valoroase și mai ample contribuții la studiul expresivității limbajului artistic folosit de Ion Creangă, Mircea Anghelescu spunea: „Tohăneanu a scris o carte despre stilul lui Creangă și nu o carte despre stil, exemplificată cu citate din Creangă; elev și întrucâtva urmaș al stilisticii lui Tudor Vianu, G. I. Tohăneanu își circumscrie cercetarea sa operei căreia i se consacră, fără artificii [...], cu o înțelegere profundă a substanțelor alcătuitoare și a sevelor din care urcă, într-o ultimă fază, opera în sine, ca o rezultată a unui îndelungat proces de distilare și de sublimare artistică a limbii, tradițiilor și experiențelor poporului. Acest tip complex și personal de cercetare nu este posibil decât în aria talentului și a sensibilității, care fac dintr-un simplu cititor un descoperitor de sensuri, un creator original alături de scriitor. Meritul cărții este de a ne ridica până la această înțelegere, adăugând încă ceva la cunoașterea noastră, veșnic incompletă, despre frumusețile și adâncimile operei clasicilor noștri”¹⁰.

Întinsa și fascinanta operă sadoveniană a exercitat întotdeauna o atracție fără hotar asupra stilisticianului și stilistului G. I. Tohăneanu. Cartea sa *Arta evocării la Sadoveanu* (Timișoara, Editura Facla, 1979, 268 p.) este, așa cum subliniază Mihaela Mancaș, o „cercetare erudită a unui frecventator asiduu și extrem de informat privind opera lui Sadoveanu”, dar care „reușește să nu fie seacă sau excesiv factologică, dând dovada unei deosebite sensibilități în interpretarea textului literar [...]. Analiza comparativă a sensurilor, etimologia cuvântului, includerea sa în contexte specifice și inedite, paralelismul cu celelalte limbi romanice sau cu situația din limba veche sunt procedee de analiză care se completează reciproc, închegând în cele din urmă o viziune personală a autorului asupra operei analizate”¹¹. În opinia lui Constantin Ciopraga, același „volum al lui G. I. Tohăneanu, venind după o apreciabilă experiență în materie, relevă mai mult decât studiile sale consacrate lui Eminescu și Creangă [...] o vibrație personală asociată erudiției. Se simte neconținut dragostea pentru obiect, încât cartea se citește nu numai cu profit științific, dar și cu satisfacție estetică”¹².

¹⁰ Vezi „Revista bibliotecilor”, XXVIII (1970), nr. 2, p. 119.

¹¹ Vezi *Limbă și literatură*, vol. I, 1980, p. 144.

¹² Vezi „Convorbiri literare”, 1980, nr. 12, p. 3.

În sfârșit, o serie de nouă cărți: *Dincolo de cuvânt. Studii de stilistică și versificație* (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, 265 p.), *O seamă de cuvinte românești* (Timișoara, Editura Facla, 1976, 171 p., în colaborare cu T. Bulza), *Cuvinte românești* (Timișoara, Editura Facla, 1986, 267 p.), *Dicționar de imagini pierdute* (Timișoara, Editura Amarcord, 1995, 272 p.), „*Viața lumii*” *cuvintelor. Vechi și nou din latină* (Timișoara, Editura Augusta, 1998, 335 p.), *Neajungerea limbii. Comentarii la Țiganiada de I. Budai-Deleanu* (Timișoara, Editura Universității de Vest, [2001], 212 p.), *Scrisori din roase plicuri* (Timișoara, Editura Eubeea, 2002, 304 p.), *Surugiu la cuvinte* (Timișoara, Editura Amphora, 2004, 192 p.), *Lampa de lîngă tîmplă* (Timișoara, Editura Amphora, 2005, 255 p.) se constituie într-o istorie inedită a vieții cuvintelor, a evoluției și înnobilării sensurilor acestora, de la origini până azi, prin strădania cărturarilor și prin inspirația poezilor. Iată numai trei dintre aprecierile consemnate în numeroasele cronici și recenzii care au marcat apariția volumelor pomenite mai sus: „G. I. Tohăneanu stăpânește definitiv datele lingvisticii și a adunat informații despre majoritatea operelor literare din trecut și din prezent. Aceasta l-a ajutat să stabilească istoria cuvintelor, nu numai radicale, ci și derivate și compuse, să discute etimologia și diferențele de înțeles între etimoane și formele actuale”¹³. Referindu-se la substanța volumului *O seamă de cuvinte românești*, Șerban Cioculescu spunea, între altele: „cele 73 de cuvinte sunt magistral tălmăcite în mai toate înțelesurile lor, din vechime până în zilele noastre, întrucât ele variază ca și oamenii care le-au născocit și le întrebunțează fără a le ști toate tâlcurile [...]. Citiți cartea cu «o seamă de cuvinte românești», o adevărată desfătare pentru iubitorii limbii noastre”¹⁴. Simțindu-l aproape prin gând, prin faptă și prin trăire sufletească, Nicolae Manolescu mărturisește: „Critic literar fiind, am toate motivele să mă bucur de «pledoaria» lingvistului G. I. Tohăneanu în favoarea «alianței indelebile dintre știința limbii și realitatea lingvistică, pe de o parte, iar pe de alta, [dintre] știința literaturii și creația literară», mai ales că ea nu este întâmplătoare la autorul *Cuvintelor românești*, care, de ani și ani, s-a consacrat studierii domeniului de graniță dintre cuvânt și arta cuvântului, al versificației și al stilisticii”¹⁵.

Recunoașterea valorii deosebite a savantului și a operei sale este confirmată și de prestigioasele premii cu care a fost răsplătit, și anume: *Premiul „Timotei Cipariu”* al Academiei Române pe anul 1965 pentru prima sa carte publicată: *Studii de stilistică eminesciană*, premiul Uniunii Scriitorilor pe 1979 pentru *Arta evocării la Sadoveanu, Marele premiu*

¹³ Al. Graur, *Cuvinte românești*, în „România literară”, 1987, nr. 17, p. 8.

¹⁴ Vezi „România literară”, 1977, nr. 24, p. 7.

¹⁵ Vezi „România literară”, 1986, nr. 25, p. 9.

„Mihai Eminescu” al Uniunii Scriitorilor din România, în anul 1989, pentru cărțile și studiile de eminescologie, *Marele premiu al Inspectoratului Județean pentru Cultură Timiș* pentru traducerea *Eneidei* (1994), *Marele premiu al Municipiului Timișoara* pentru întreaga operă științifică, acordat, în 1995, cu prilejul sărbătoririi a șapte decenii de viață, *Diploma de onoare* pentru merite excepționale în studierea și promovarea operei eminesciene, conferită de Consiliul Rectorilor din Centrul Universitar Timișoara (1989), *Medalia comemorativă „150 de ani de la nașterea lui Mihai Eminescu”* (2000), Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de comandor, conferit de președintele României pentru realizări artistice și promovarea culturii (2000), Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de cavaler (2002). În anul 2000, a primit titlul de *doctor honoris causa* al Universității „Dunărea de Jos” din Galați, iar în 2002, a devenit *cetățean de onoare* al municipiului Timișoara.

Toate aceste distincții sunt semne de respect și apreciere publică de care puțini dintre lingviștii români au avut parte, iar onoarea ce i s-a dat profesorului G. I. Tohăneanu s-a rasfrânt, desigur, atât asupra filologiei timișorene, cât și asupra lingvisticii românești, sporindu-le prestigiul științific și cultural.